

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th May - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

SAMARQAND TUMANI TOPONIMIKASI.

Turdiyev To‘lqinbek - Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Samarqand tumani hududidagi eski mahalla, qishloq va boshqa joy nomlarining kelib chiqishi tarixi yoritilgan bo‘lib, Samarqand tumani toponimikasi tarixiga doir qiziqarli tarixiy ma‘lumotlar bilan tanishish mumkin.

Kalit so‘zlar: Samarqand, toponimika, Andijoni, Badal, Arabxona, Bachki, Dashtiso‘xta, Galategirmon, Jo‘ysoy, Konigil, Qavalo, Qavchivon, Dukchilik, Og‘alik, Tallibarzu, Davlatobod.

Samarqand tumani — O‘zbekiston Respublikasining Samarqand viloyatidagi ma‘muriy birlik bo‘lib, mazkur tuman 1926-yil 29-sentyabrda Samarqand viloyatida dastlab Oliy Darg‘om (Yuqoridarg‘om) okrugi sifatida tashkil etilgan. Keyinchalik bu okrug Samarqand tumani deb o‘zgartirildi. Hudud bugungi kungacha Samarqand viloyati tarkibiga kiradi. Tuman tarixi bevosita Samarqand shahri tarixi bilan bog‘liq.

Samarqand tumanidagi toponimik joylarni ko‘plab uchratishimiz mumkin. Aynan shunday joylardan biri Andijoni qishlog‘idir. Andijoni – Samarqand viloyati Samarqand tumanidagi qishloq. Qadimiy bo‘lgan turk-andi urug‘i nomi bilan bog‘liq hisoblanadi. A.K.Pisarchik Andijon shahrining tarixiy topografiyasi haqidagi ocherkida Markaziy Osiyodagi Andijon (hozirgi shakli) yoki “Andigon”, “Andikon” (qadimiy shakllar) nomli qishloqlarning ro‘yxatini keltiradi. Surxondaryo vodiysi Denov shahri yaqinidagi Andijon, Kofirnihon daryosining chap qirg‘og‘idagi Andigon, Saroykamar tumanidagi Panj daryosi bo‘yidagi Andijon, Samarqand tumanidagi Andijoni toponimlari turk-andilar bilan bog‘liq nomlardir. Mazkur geografik nomlar, shubhasiz, o‘rganilayotgan hududda turk-andilar qoldirgan izlardir. V.P.Nalivkinning yozishiga ko‘ra: “Hozirga qadar namanganliklar andijonlik o‘zbeklarni andi nomi bilan atashadi va andilar Turkistonda va uning atrofida yashovchi turklar bilan bir xalqdir (bir joydan kelib chiqqan) deb aytadilar”[1].

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th May - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

Arabxona - qishloq. Buxoro viloyati G'ijduvon, Kogon, Qorako'l, Shofirkon tumanlari; Samarqand viloyati Samarqand, Narpay, Ishtixon, Kattaqo'rg'on tumanlari; Qashqadaryo viloyati Koson tumani. Arabxona – “arablar uyi”, “arablar yashaydigan uy”. Markaziy Osiyoga arablarning bir qismi VIII–IX asrlarda, qolganlari keyinchalik kelishgan. O'zbekistonda bir qancha qishloqlar Arablar, Arabon, Saidon (“arablar”) va boshqa nomlar bilan atalgan. Shuningdek, Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq. Viloyatda Arabolchin, Arabboy (Narpay), Arablar, Arab, Arabxona, Kattaarab, Kichikarab (Kattaqo'rg'on) nomli qishloqlar ko'plab uchraydi. Bu qishloqlarda asosan arab millatiga mansub, ammo bugungi kunda o'zbek va tojik xalqi tarkibiga singib ketgan va o'zlarini tojik yoki o'zbeklarning “arab” urug'idanmiz, deb bilgan kishilar yashashadi. 1926-yilgi aholi ro'yxatida arablar respublikamizning Qashqadaryo, Zarafshon, Samarqand, Buxoro va qisman Surxondaryo okruglari va Konimex tumanlarida istiqomat qilganliklari qayd qilingan. Mazkur ro'yxatga ko'ra, arab xo'jaliklari (assimilatsiya qilinganlaridan tashqari) respublika hududida 5219 ta yoki jami xo'jaliklarning 0,7 foizini tashkil qilgan. Markaziy Osiyo arablari haqida M.S.Andreyev, I.N.Vinnikov, S.A.Volgin, B.X.Karmishov, I.A.Amiryans va boshqa etnograf olimlar tadqiq olib borganlar. Ularning qayd qilishlaricha, Markaziy Osiyo arablari o'tmishda arab tilining alohida dialektidan foydalanganlar. Hozir bu tildan juda kam kishilar foydalanadilar. Ular ham keksa kishilardir. A.D.Grebenkin ma'lumotiga ko'ra, XX asr boshlarida arablar o'zaro “buzilgan arab tili”da gaplashganlar. L.N.Logofet Buxoro xonligidagi arablar arabcha so'zlar aralastirgan holda o'zbek tilida so'zlashganlar deydi. Respublikamizda ijtimoiy-madaniy hayot (o'quv-o'qitish ishlari, nashriyot, radioeshittirish) o'zbek va tojik tillarida olib borilishi arablar tiliga ham katta ta'sir o'tkazgan. Natijada 1938-yili O'zbekistonda ona tilini saqlab qolgan arablar soni 1750 kishi bo'lgan. 1970-yilda aholi ro'yxatidagi 3,5 kishidan 900 nafari arab tilini ona tili deb tan olgan. Ayrim arab guruhlar orasida ajdodlarining Amir Temur davrida olib kelinganligi haqidagi rivoyatlar mavjud. Biroq manbalar buni tasdiqlamaydi. Aksincha, tarixiy manbalarda arablarning kattagina qismi XVII asrda Afg'onistonning shimoliy qismi va Hisordan Qashqadaryo, Kattaqo'rg'on, Samarqand va Buxoro hududlariga ko'chib kelganliklari ko'rsatilgan. Hozirda arablarning asosiy qismi o'zbek va tojik tillarini, madaniyati, turmush tarzini qabul qilgan holda xalqimiz tarkibiga singib ketgan.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th May - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

Badal – Samarqand tumanidagi qishloq. 1904–1905-yilgi aholi punktlari ro‘yxatida Badalqorovulbegi deb qayd qilingan. Toponim Badal (shaxs ismi) va “qorovulbegi” so‘zlaridan yasalgan. Qorovulbegilar harbiy tabaqaga mansub amaldorlar bo‘lib, ularning qo‘l ostidagi kishilarning bir turi harbiy yurishlar davrida xon o‘rdasini qo‘riqlagan va “keshik qorovul” deb yuritilganlar. Ikkinchi bir turi asosiy qo‘shindan oldinda yurib, dushmanning xatti-harakatlari haqida markazga xabar yetkazib turgan, ya’ni xabarchi vazifasini bajargan (Axmedov, 1982:173). Badalqorovulbegi toponimi mazkur qishloq bilan bog‘liq shaxs nomi va uning unvoni asosida hosil bo‘lgan. Vaqt o‘tishi bilan unvon talaffuzda tushib qolib, Badal so‘zi qishloq nomi bo‘lib qolgan [2].

Bachki – qishloq. Samarqand viloyati Samarqand tumani. Bachki – o‘simlik yonidan o‘sib chiqqan shox-shabba. Etnonim bo‘lishi mumkin. Bayuli qozoq qabilasida bachik urug‘i qayd etilgan [3]

Dashti so‘xta – Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi qishloq nomi bo‘lib, u “kuydirilgan dasht” ma’nosini anglatadi [4].

Dehnav – Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi qishloq nomlaridan biri bo‘lib, “yangi qishloq” ma’nosi.

Davlatobod — Samarqand viloyati Samarkand tumanidagi qishloq nomi. Temurning Samarqand shahridagi bog‘laridan biri Davlatobod nomi bilan atalgan. Buning o‘rnida tashkil topgan qishloq ham o‘sha Temur bog‘ining nomi bilan Davlatobod deb nomlangan.

Dukchilik — Samarkand tumanidagi qishloq. Bu yerda dukchilik (yikchilik), bo‘z to‘qxish uchun duk (yik) yasash kasbi bilan shug‘ullanishgan. Shu sababdan qishloq shu nomni olgan.

Og‘aliqu — Samarqand viloyati Samarqand tumanidagi qishloq va tog‘ nomlari. To‘g‘risi, Oxaklik bo‘lgan. Chunki, bu tog‘dan XIV-XV asrlarda Samarqandda jome‘ masjidini qurish uchun ohaktosh qazib olingan. Shu bilan birga og‘alik degan ijtimoiy atama bo‘lgan. Farg‘ona vodiysida esa og‘alik degan urug‘ (etnonim) qayd qilingan [5].

Galategirmon – Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi qishloq nomi. “Tegirmonchilar guruhi” (o‘zbekcha– tegirmon) ma’nosini ifodalaydi.

Jo‘ysoy – qishloq. Samarqand viloyatining Samarqand tumani. Forscha juy (“kanal”) va o‘zbekcha soy so‘zlarining qo‘shilishidan hosil bo‘lgan nom.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th May - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

Konigil – Samarqand viloyatining Samarqand tumani. Xususan, Konigil – “loy koni”dir [6]. Bu qishloqdan unchalik uzoq bo‘lmagan joyda, bizning davrimizning boshidanoq sopol idishda ishlatiladigan loy, oq qum, qizil loy, sariq loy va boshqa loy turlari qazib olingan. Temuriylar davrida keng tanilgan bu tekislik haqida birinchi marta Temur va Bobur tarixida so‘z yuritilgan. “Samarqand atrofida chiroyli o‘troqzorlar joylashgan. Bitta mashhur (o‘lang) – Kanigil o‘troqzoridir, u Samarqanddan sharqqa cho‘zilib, biroz shimolga egilib, bitta sheriga (taxminan 2 km) cho‘zilgan. Obi Rahmat deb ham nomlangan ariq Konigilning o‘rtasidan oqadi, suv u yerda yetti yoki sakkizta tegirmon bo‘ladi. Ushbu soyning qirg‘oqlari butunlay botqoqlikdir. Samarqandlik sultonlar uni har doim qo‘riqxonaga deb e‘lon qiladilar, ular har yili bu o‘tloqqa borib, bir-ikki oy yashab ham kelardilar” (“Boburnoma”. – Tashkent, 1958). Boburning so‘zlaridan ushbu so‘zning etimologiyasi (lang – so‘zma-so‘z “maysazor”) ekanligi ko‘rinib turibdi, soy qirg‘oqlari botqoqlikdir. Forschada gil so‘zi “loy” degan ma‘noni anglatadi. Konigil – loydan, botqoqlardan iborat joyni bildiradi. Konigilda ohaktosh koni borligi ma‘lum. Ba‘zi odamlar Konigil “gullar mo‘l-ko‘l joy” degan ma‘noni anglatadi, deb o‘ylashadi. Bunday semantik va grammatik jihatdan asosli emas, chunki bu holda bu toponim Gulzor, Guliston, Gulxona va boshqalar ham shunday jaranglagan bo‘lardir. Boburning Konigil “koniobgir”dan tuzilganligi haqidagi so‘zlari diqqatga sazovordir; obgir esa geografik termin bo‘lib, “ko‘lmak”, “botqoq” degan ma‘noni anglatadi, bu so‘z “Boburnoma”da bir necha bor takrorlangan. Konigil tarixda qonli urushlar arenasi va “Samarqand sultonlari” uchun dam olish va ko‘ngil ochadigan joy sifatida tanilgan. Konigil qishlog‘i hozirda ham mavjud.

Qavalo – Samarqand tumanidagi qishloq. Eski nomi Chahorparcha. Qishloqda Xoja Qavola ordfurush (“un sotuvchi, allof”) mozori mavjud. Qishloq nomi qabola – “vasiqa” so‘zi bilan bog‘liq. 1904-yilgi qishloq nomlari ro‘yxatida Qavola qishloq jamoasi nomi qayd qilingan va unga Safedi hamda Gulbog‘ qishloqlari kirishi ko‘rsatilgan. “Qavola” termini arab, fors manbalarida, shuningdek, XV–XIX asrlarga oid rus hujjatlarida uchraydi. “Qabola” so‘zi haqida fikr yuritgan P.I.Petrov o‘z maqolasida musulmon sharqi va Rossiyada bu termin turlicha ma‘nolarda qo‘llanganligini qayd qiladi. P.I.Petrov A.Y.Yakubovskiyning qabola so‘zi xalifalikda yerni teng sheriklikka ijaraga olishni bildiradi, degan so‘ziga e‘tiroz bildiradi. Ushbu fikr huquq qonunlariga asoslanib chiqarilgan, aslida hayotda ko‘pincha bu qonunlar chetlab o‘tilgan. XVI–XIX asrlar hujjatlarida garchi bevosita

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th May - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

mazkur termindan foydalanilmasa-da, davlat yerlarini ijaraga berish keng qo'llanilganligi tasdiqlanadi. Demak, Qabola, Qavola qishlog'i nomi yer ijarasi bilan bog'liq holda paydo bo'lgan. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanida ham Qavola nomli qishloq qayd etilgan.

Qavchivon – Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi mahalla. O'rta asr manbalarida tilga olingan Farruxshid qishlog'i keyinchalik Qavchunon deb atala boshlagan. Qavchunon – etnotoponim. Qovchinlar O'zbekistonda Surxondaryo, Qashqadaryo, Farg'ona vodiysida, shuningdek, Tojikistonning Ko'lob vodiysida, Turkmanistonning janubi-sharqida yashashgan. N.Xanikov XIX asrning o'rtalarida qovchinlar Qarshi atroflarida ko'chib yurgan, deb yozadi[7]. V.V. Bartold tarixiy manbalar, jumladan, Sharafiddin Ali Yazdiy asarlariga asoslanib, qovchin so'zi dastlab biron urug' yoki qabila nomi bo'lmay, balki qo'shinlarining imtiyozli qismi, qo'mondon qovchin, deb atalgan deydi. Qovchinlar Amir Temur qo'shini tarkibidagi imtiyozli qismlardan biri bo'lgan. I.Magidovich qovchin bilan qutchi bir urug'ning nomi bo'lib, turli joyda turlicha talaffuz qilinishi oqibatidir, deb yozgan. V.V. Radlov lug'atida qovchin so'zi "xo'jayin, mehmon" deb izohlangan..

Tallibarzu— Samarqand yaqinidagi tepalik: «baland tepalik» (tall — arabcha «tepalik», bara - so'g'dcha «baland» yoki «Barzu tepaligi») demakdir. Barzu - Firdavsiyning «SHohnoma» dostoni qahramonlaridan biri — afsonaviy pahlavonning nabirasi (Barzu degan ism uzun bo'yli yoki martabali demakdir).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'ati" T.;2022. 22-bet.
2. "O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'ati" T.;2022. 45-bet.
3. Н.А.Аристов. Заметки об этническом составе. М-1980. С. 280
4. "O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'ati" Toshkent.2022. 104-bet.
5. А.Нabiyev "Tarixiy o'lkashunoslik" "O'qituvchi" .;1996.229-232-betlar
6. "O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'ati" T.;2022. 209-bet.
7. Н.Хаников. Описание Бухарского ханства. СПб, 1843, с. 15

